

УДК [801.677:82-1]:81'373.22

ФУНКЦІЇ УТА-МАКУРА У ПОЕЗІЇ ЖАНРУ ТАНКА

Уляна ВИТИЧАК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича,
вул. Університетська, 1, ауд. 239, Львів, Україна, 79000,
e-mail: vytychaku@gmail.com*

Розглянуто місце ута-макура (топонім-зачин, що, «використовуючи характерний для японських географічних назв образний потенціал і асоціативний контекст, викликає певні, сформовані багатовіковою пісенно-поетичною традицією, уявлення та емоції») у поезії танка. Виділено основні художньо-стилістичні функції на матеріалі поезії з антології «Кокінвакашю».

Ключові слова: ута-макура, асоціація, топонім.

Танка – це рід поетичної мініатюри. У зв'язку з обмеженням художнього простору автори змушені були шукати особливі засоби виразності. Тому всі тропи вносять варіації в ритміку танка, надають гнучкості і пластичності формі, збагачують образний фон, створюють неповторну атмосферу.

Серед російських дослідників особливості японської поезії досліджували М. Конрад, А. Глускіна, Т. Бреславець, І. Бороніна, О. Долін та ін. Серед українських японістів ґрунтовні праці цій темі присвятили І. Бондаренко, М. Федоришин, С. Капранов, Г. Турков та ін.

За умови жорстокої стандартизації мови і тропів особа автора перемістилася на другий план. Він сприймається не як реальна особистість з властивими їй неповторними рисами, а швидше як носій незмінного канону. Тобто найважливіше, як представлена традиція, а не ким конкретно. Проте, звичайно, відмінності стилю і художньої манери неодмінно проявляються. Саме в індивідуальній інтерпретації всім відомих тем, у тому, наскільки глибоко зумів поет побачити своє «я», наскільки тонко йому вдалося передати в прихованій метафорі чи в несподіваному порівнянні традиційний образ, і виявляється його таланти.

Характерна для середньовічної поезії схильність до формул і різного виду кліше помітна ще з часів «Манйошю». Проте образному мисленню чужа метафізична абстракція – спільний момент європейської середньовічної поезії. У ліриці вака немає відхилень від реалій оточуючого світу. «Для хейанської поезії властива повторюваність у різних варіантах одних і тих самих образів, тропів, фігур, виділення постійних епітетів, метафор, стилістичних зачинів і т. д., які пов'язані з конкретними предметами, явищами, ситуаціями», – пише І. Бороніна [4, с. 31]. Отож, зважаючи на специфічність засобів виразності японської класичної лірики, розглянемо детальніше один із них – ута-макура.

Ута-макура 歌枕 – це назва місцевості, гори, річки, долини (добре відомих). У дослівному перекладі – узголів'я пісні, – оскільки розміщувалося переважно на початку твору чи поетичної фрази, визначаючи і вводячи в текст слово, що несло важливе смислове значення. Наприклад:

- «Аусака-но секі /яма/» (逢坂の関/山/) – «застава /гора/ Зустрічей»: зустріч або розлука з коханою, друзями, родиною тощо;
- «Ісонокамі» (石上神宮) – назва місцевості поблизу міста Нара, де розташований один із найдавніших синтоїстських храмів країни Фуру/-но/ Ісонока-мідзінгу: могутність і велич богів, старість;
- «Касуга» (春日) – назва узгір'я на схід від міста Нара: провінція, сільська місцевість на противагу столиці.
- «Суміное» (住の江) – назва бухти поблизу храму бога Сумійосі в Осаці, що славилася красою соснового бору, зокрема двома віковичними соснами, які росли з одного кореня: символ подружнього щастя, сивої давнини, старості.
- «Фукагуса» (深草) – гора Фукагуса: образ закинутості, запустіння та вічного спокою.
- «Такасаго» (高砂) – назва місцевості у провінції Харіма: символ вірності та довголіття.
- «Йошіно-яма» (吉野の山) – гори Йошіно: весна, вишневий цвіт;
- «Тацута-гава /яма/» (竜田川/山/) – ріка /гора/ Тацута: осінь, багряне листя кленів тощо.

Розглянемо приклад застосування цього засобу:

Не спалюйте сьогодні сухотрав'я

На полі Касуга!

У цій траві

Ховались ми з коханою

Недавно.

春日野は

けふはな焼きそ

わか草の

つまもこもれり

我もこもれり

(I, 17).

У цій танка Касуга – назва узгір'я на схід від міста Нара. Традиція спалення сухої трави, щоб розігнати привидів (закоханих, які, за легендою, зустрічаються тут із давніх часів), згодом перетворилася на Свято спалення трави на горі Вакакуса, що святкується щороку 15 січня.

Ута-макура – давній прийом, що активно використовувався ще в усній народній творчості. Цей засіб був одним із головних у поезії хронік та «Манйошю». До X століття кількість ута-макура, які використовують, значно скорочується, проте сам прийом зберігає особливе місце в поезії хейанської танка. Перелік лексем, які використовують, канонізується. Кі-но Цураюкі у Передмові до антології «Кокінвакашю» виділив асоціації, які закріплені за традиційними топонімами:

その初めを思へば、かえるべくなむ有らぬ。古の世々の帝、春の花の朝、秋の月の夜ごとに、人々を召して、事に付けつ、歌を奉らしめ給う。或るは、花を添ふとて、便りなき所に惑ひ、或るは、月を思ふとて、知るべなき闇に迎れる心々を見給ひて、さかし、愚かなりと、知ろし召しけむ。しかあるのみに非ず。細石にたと

へ、筑波山に掛けて君を願ひ、喜び身に過ぎ、樂しび心に余り、富士の煙に寄そへて人を恋ひ、松虫の音に友を偲び、高砂、住の江の松も、相生の様に覚え、男山の昔を思ひ出でて、女郎花の一時をくねるにも、歌を言ひてぞ慰めける。又、春の朝に花の散るを見、秋の夕暮に木の葉の落つるを聞き、或るは、年ごとに、鏡の影に見ゆる雪と浪とを嘆き、草の露、水の泡を見てわが身を驚き、或るは、昨日は榮え驕りて、時を失ひ世に侘び、親かりしも疎くなり、或るは、松山の浪を掛け、野中の水を酌み、秋萩の下葉を眺め、明か月の鳴の羽がきを数へ、或るは、呉竹の愛き節を人に言ひ、吉野河を引きて世中を怨み来つるに、今は、富士山も煙立たず成り、長柄橋も造るなりと聞く人は、歌にのみぞ、心を慰めける。

«Складали пісні й про інше. Прославляючи Володарів, згадували поети і “маленький камінець”, і гору *Цукубу*, щоб висловити свої почуття, захоплення, коли їхні серця переповнювала радість; оспівуючи кохання, порівнювали його з димом, що в’ється над горою *Фудзі*; слухаючи голоси маленьких коників поміж соснами, сумували за друзями й усвідомлювали, що вони теж старіють разом із тими двома соснами, що в *Такасагота Суміное*; дивлячись на гору *Отоко*, зі смутком згадували далеку юність, як згадували її також, помітивши квітку *омінаесі*, – і лише в піснях знаходили відряду... Траплялося, що, ще вчора заможні й гордовиті, вони несподівано втрачали все на світі, перетворюючись на жебраків, і навіть найкращі друзі цуралися їх. І тоді деякі з них “здіймали хвилину вище вершини *Мацуйами*”, деякі “черпали воду з джерел *Нонака*”, інші подовгу милувалися осіннім листям хагічи рахували на світанні “удари крил бекаса” по воді, деякі скаржилися на прикросці долі, порівнюючи її мінливість із кільцями бамбука, або ж, використовуючи образ річки *Йошіно*, нарікали на швидкоплинність життя в цьому світі. І коли дізнавалися раптом, що дим більше не піднімається над вершиною *Фуджі*, або чули про те, що стародавній міст *Натара* оновлено, – лише в пісні знаходили вони спокій та розраду» [3, с. 48].

У давній поезії широко використовували *символізму* ута-макура. Переважали топоніми, пов’язані зі священними місцями, з переказами, міфологією, такі як Ісонокамі, Каміяма но Міморо, Ямашіро, Мійошіно та інші. Наприклад, топонім Фукагуса (густа трава) часто використовується як образ закинутості, запустіння та вічного спокою. Ця місцевість у провінції Ямашіро, а саме півніжжя гори Фукагуса в період Хейан була місцем поховання померлих членів сім’ї Фуджівара:

Якби квітучі вишні	深草の
Серце мали,	野辺の桜し
То в цьому році в траурне вбрання	心あらば
Фукакуса-рівнину	ことし許は
Одягли б!	すみぞめに咲け
Каміцукі-но Мінео	

(XVI, 832).

Також поширеною була функція *зачину*, тобто слова не мають прямого зв’язку з основним змістом, а лише конкретизують та пояснюють. Наприклад:

Як хвиля,	住の江の
Що в затоці Суміное	岸による浪
До берега крадеться уночі,	よるさへや

Очей страхаючись,
У снах приходь до мене!
Фуджівара-но Тосіюкі

夢の通ひぢ
人目よく覧

(XII, 559).

Асоціативна функція не просто вводить слово, а також містить асоціативний підтекст. Діапазон асоціацій, зазвичай, обмежений назвами місцевості: можуть бути пов'язані з красою пейзажу, з історією, міфом, легендою. Японські вчені вважають, що походження ута-макура можна пояснити давніми синтоїстськими віруваннями, згідно з якими кожна місцевість має своє божество. Наприклад:

По схилах стелиться серпанок весняний... 春霞
І звідки він узявся?
Адже в горах,
У гарних горах Йосіно
Ще пада сніг.

たてるやいづこ
み吉野の
よしのの山に
雪はふりつつ

(I, 3).

Йошіно – назва річки, гори, водоспаду, а також мальовничого гірського масиву в південній частині префектури Нара, де протягом кількох століть улітку відпочивали японські імператори. У часи, коли життя перемістилося у нову столицю Хейан, саме провінцію Йошіно, Мійошіно, почали вважати однією з найкрасивіших місцин. Згадка про неї надавала особливих відчуттів, викликаючи аваре та асоціації з вишнями, що цвітуть, та снігом, що довго не тане:

**Пісня з поетичного турніру,
що відбувся за доби Кам'я в покоях імператриці**
Зі снігом переплутав
Вишень цвіт,
Який так рясно
Застелив узгір'я
І схили гір прекрасних – Йосіно.
Кі-но Томонорі

み吉野の
山べにさける
さくら花
雪かとのみぞ
あやまたれける

(I, 60).

Спочатку поетичним засобом узголів'я пісні ставали відомі місцини, що містилися в історії чи легенді. Згодом поети вже не дотримувалися цієї традиції і назва будь-якого містечка могла стати поетичним засобом. Змінюються і функції цих слів. Функція зачину трансформується на функцію *атрибутивну, пояснюючу*. Це знаходить своє відображення у зміщенні позиції ута-макура у пісні:

Складено на поетичному турнірі, влаштованому Господиною опочивальні за доби Нінна в мастку тюдзю:

В серпанку веснянім
Гора Тацута,
А голос солов'я такий сумний –
Вишневий цвіт
На землю опадає.
Фудзівара-но Нотікаге

花のちる
ことやわびしき
はるがすみ
たつたの山の
うぐひすの声

(II, 108).

На основі виділених функцій можна зробити висновок, що первинний асоціативний підтекст ута-макура поступово послаблюється. Події, пов'язані з відповідними топонімами, з часом стираються з пам'яті і їх використовують в інших контекстах та ситуаціях. Виокремлюється група назв, які використовують найчастіше, з традиційно закріпленим символічно-образним смисловим наповненням, що детально описано у Передмові Кі-но Цураюкі до антології «Кокінвакашю». Ута-макура стає одним із художньо-стилістичних засобів класичної поезики вака, що функціонує в межах канону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бондаренко І. П.* Розкоші і злидні японської поезії: японська класична поезія в контексті світової та української літератури / І. П. Бондаренко. – Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. – 555 с.
2. *Бондаренко І. П.* Антологія японської поезії: танка та ренга / І. П. Бондаренко. – Київ : Факт, 2004. – 912 с.
3. *Бондаренко І. П.* Збірка старих і нових японських пісень. Поетична антологія (905–913 рр.) / І. П. Бондаренко ; передмова, переклад з японської та коментарі І. Бондаренка. – Київ : Факт, 2007. – 1278 с.
4. *Боронина І. А.* Поетика классического японского стиха / І. А. Боронина. – Москва : Наука, 1972. – 374 с.
5. *Бреславец Т. И.* Теорія японського классического стиха / Т. И. Бреславец. – Владивосток : Издательство Дальневосточного университета, 1984. – 116 с.
6. *Горегляд В. Н.* Ки-но Цураюкі / В. Н. Горегляд. – Москва, 1983.
7. *Горегляд В. Н.* Японская литература VIII–XVI вв. / В. Н. Горегляд – Санкт-Петербург, 1997.
8. *Долин А. А.* Японская поэтическая традиция / А. А. Долин // Шедевры японской классической поэзии в переводах Александра Долина. – Москва, 2009.
9. *Конрад Н. И.* Очерки японской литературы / Н. И. Конрад. – Москва, 1973.
10. *Конрад Н. И.* Японская литература от «Кодзики» до Токутоми / Н. И. Конрад. – Москва, 1974.
11. *Конрад Н. И.* Японская литература в образцах и очерках (Репринтное издание) / Н. И. Конрад. – Москва, 1991.
12. Японская любовная лирика, пер. со старояп. А. Глускиной. – Москва: Худож. лит., 1973. – 343 с.
13. 古今和歌集 (新編日本古典文学全集11) / [紀貫之ほか奉勅撰]; 小沢正夫, 松田成穂校注・訳. 東京: 小学館, 1994.
14. 新古今和歌集 (新編日本古典文学全集43) / [藤原通具ほか奉勅撰]; 峯村文人校注・訳. 東京: 小学館, 1995.

Стаття: надійшла до редакції 31.03.2017
прийнята до друку 15.05.2017

FUNCTIONS OF UTA-MAKURA IN THE POETRY OF TANKA**Ulyana VYTYCHAK**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Professor Yaroslav Dashkevych Department of Oriental Studies,
1, Universytets'ka St., room 239, Lviv, Ukraine, 79000,
tel.: (+38032) 239 47 04, e-mail: vytychaku@gmail.com*

The article considers the place of theuta-makura (place name that «using characteristic Japanese place names imaginative potential and associative context causes traditional ideas and emotions») in the poetry of tanka. On the material of the poetry anthology «Kokinwakashyu» we have highlighted main functions of theuta-makura.

Tanka is a genre of poetic miniatures. The restriction of the genre form, the authors were forced to seek special means of expression. Therefore, all the trails make variations in the rhythm of the tanka, provide flexibility and plasticity of the form, enrich the shaped background, create a unique atmosphere.

Among the Russian researchers, the features of Japanese poetry were studied by M. Conrad, A. Gluskina, T. Breslavets, I. Boronina, O. Dolin and others. Among the Ukrainian researchers, I. Bondarenko, M. Fedoryshyn, S. Kapranov, G. Turkov and others have devoted considerable works to this topic.

Uta-makura is a poetic method that was actively used even in oral folk art. This tool was one of the main in poetry of chronicles and «Manyoshyu». By the tenth century, the number of uta-makura that are used is greatly reduced, but the reception itself retains a special place in the poetry of the Heyan's tanka. The list of words that are used is canonized. Ki-no-Tsurayuki in the Preface to the anthology «Kokinwakashyu» allocates associations that are fixed by the traditional placenames.

In ancient poetry the symbolism of uta-makura was widely used. Prevalently placenames related to sacred places connected with legends, mythology, such as Isonokami, Camiyama, Mimoro, Yamashiro, Miyoshino and others.

Also, the function of the beginning was widespread: words do not have direct connection with the main content, but only specify and explain. Subsequently this function is transformed into an attributive function. It is reflected in the displacement of the position of the uta-makura in the song. Associative function does not just enter the word in the text, but also contains an associative subtext. The range of associations is usually limited to the names of the area: they may be related to the beauty of the landscape, history, myth, legend.

On the basis of the defined functions, we can conclude that the initial associative subtext of the uta-makura gradually weakens. In the Preface to the anthology «Kokinwakashyu» Ki-no-Tsurayuki highlighted a group of names that are the most frequently used, with traditionally fixed symbolic-figurative semantic content. Uta-makura had become one of the poetic means of classical poetry of the waka, which functions with in the canon.

Keywords: uta-makura, association, place name.